

ALIN
OHANESJAN

Orhanovo
nasleđe

Prevela
Dubravka Srećković Divković

■ Laguna ■

Naslov originala

Aline Ohanesian

ORHAN'S INHERITANCE

Copyright © 2015 by Aline Ohanesian

Translation copyright © 2015 za srpsko izdanje, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom
pomažete razvoj projekta odgovornog
korišćenja šumskih resursa širom sveta.

SW-COC-001767

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

*Mom Vramu,
zahvaljujući kojem je ova knjiga postala ostvarljiva,
i Aleku i Vonu,
zahvaljujući kojima je ova knjiga postala nužna*

Prošlost nije mrtva; ona nije čak ni prošla.

– VILIJAM FOKNER

*Lečenje je pitanje vremena,
ali ponekad i pitanje povoljne prilike.*

– HIPOKRAT

PRVI DEO

1990.

PRVO POGLAVLJE

Sekira u šumi

NAŠLI SU GA u jednom od sedamnaest kazana u dvorištu, ogrezlog u indigu za dve nijanse tamnijem od tog letnjeg neba. Ruke i brada počivali su mu na bakarnom obrubu, ali ostatak devedesettrogodišnjeg Kemala Turkoglua bio je zadobio lepu svetloplavu boju. Orhanu su ispričali da su starci iz sela stajali pred namočenim lešom i prebirali brojanice, a njihovi sinovi čekali držeći u rukama kockice za igru tavle* koju su prekinuli usred partije. Pristojnost je zabranjivala prisustvo ženskih posmatrača, ali za svega koji sat vest je planula od kuhinje do kuhinje i od tezge do tezge. Orhanov dede bio se potopio, go, samo u čakširama, u kotao s bojom za tkanine ispred porodičnog doma.

Orhan se zavalio u naslon zadnjeg sedišta privatnih kola, raskoši na koju je nagovorio sebe kada je strah od sedmosatne vožnje autobusom do sela počeo da mu nadjačava tugu. Želeo je da starca ožali sam, bez pilića, bez staraca, bez putujućih trgovaca, ili još gore, kakvog slučajnog poznanika kojeg bi prirodno mogao sresti u autobusu za Anadoliju,

* Rečnik manje poznatih reči i izraza nalazi se na kraju knjige. (Prim. prev.)

unutrašnjost Turske. Ubeđivao se kako sad može sebi da priušti malčice luksuza, ali kola su se pojavila sa sat vremena zakašnjenja, s pokvarenim klima-uređajem i vozačem koji je smrdeo na jeftinu kolonjsku vodu i znoj. Orhan zapali cigaretu i zažmuri jer ga je smrad vozačevog tela štipao za nos.

„Idete da obidete svoje?“, upita vozač.

„Da“, odgovori Orhan.

„Baš lepo. Silna mladež odlazi iz selâ i više se ne vraća“, reče ovaj.

Istina je glasila da tri godine nije dolazio. Da je dede imao pameti da se odseli iz te zabiti, ne bi ni on sad imao povoda da ide tamo. Kola skrenuše sa magistrale, pa produžiše nedavno asfaltiranim putem ka gradu Sivasu, na čijem se obodu nalazilo i selo Karod. Vozač uspori automobil i otvori prozor, puštajući bujni teroar tla da nežno prodre u šupljinu kola. Za razliku od Istanbula, čija se veličanstvena lepota ogleda u Bosforu, Centralna Anadolija je oličenje one druge Turske, u kojoj je mnogo teže naići na nagoveštaje veličanstvenosti ili napretka. Tu pastiri prate meketanje dugodlakih koza, a zdepaste seljanke nose na leđima naramke suvaraka. Vreme i progres su dva davno iščezla rođaka koja se pokatkad jave pismom. Prastari drumovi pokrajine Sivas, nekada deo slavnoga Puta svile, gledali su kako njima tutnje asirska, persijska, grčka i rimska stopala. Suva i natrula građa, betonski blokovi, table rebrastog lima, sve to klimatavo stoji na drevnim vizantijskim kamenim zdanjima čija arhitekturna složenost naznačava jednu slavniju prošlost. Slojevi i slojevi zemlje i civilizacije, spirani blatnjavim vodama Kizilirmaka, Crvene reke, stvaraju svojevrstu estetiku sedimenta. Orhan pomisli kako nesnosna vrešina anadolskih leta služi kao lepak za sve te razne slojeve.

„Imate braće, sestara?“, upita vozač.

„Ne“, odgovori Orhan.

„Dakle, samo imate roditelje?“, upita ovaj okrznuvši Orhana pogledom preko retrovizora.

„Oca, dedu i baba-tetku“, odgovori on zagledan u goli predeo. Kako to da je, bez jednog jedinog zdanja da je pritisne, ova zemlja teška, atmosfera tako zbijena da se jedva diše? Upravo su ga ova polja, obremenjena istorijom koju nije umeo ni da definiše, prva nadahnula da uzme u ruke dedeovu lajku. Negde u petnaestoj ili šesnaestoj, Orhan je otkrio: kada dovoljno zamuti sliku u objektivu, Karod više ne preti da će ga zgnječiti. Kroz objektiv su padine i dolje njegovog detinjstva počinjale da liče na apstraktne slike, široke poteze žute i zelene boje, skrivene mrlje modroružičaste, naspram većito promenljivog plavo-narandžastog neba. Tek kasnije je shvatio da tako nameće određeno značenje svetu, svojim izborom kako će ga zabeležiti. Te prve fotografije ličile su na leptire koji lebde zatočeni među staklenim pločama.

„Ja sam odrastao u okolini Sivasa“, nastavi vozač. „Kako se prezivate? Možda znam vaše.“

Nema bekstva od te nepresušne turske potrebe da se čoveku odredi mesto i pripadnost. Eto šta je bila jedna od onih malobrojnih stvari koje je Orhan zavoleo u životu u Nemačkoj: anonimnost. „Turkoglu“, najzad reče.

Vozačevo lice uokvireno retrovizorom promeni izraz. „Moje saučešće“, reče. „Kemal-beg je bio izuzetan čovek. Je li tačno da se borio kod Ktesifona?“

Orhan klimnu glavom, pa povuče još jedan dim cigarete.

„Takvi se više ne rađaju. To pokolenje bilo je puno pravih muškaraca. Borili su se protiv čitave Evrope i Rusije, udarili temelj republici, osnovali kompletne industrije. Nije to mala stvar, a?“

„Da“, saglasi se Orhan. „Nije mala stvar.“

„U novinama piše da se potopio u farbu iz zdravstvenih razloga“, kaza vozač.

Orhan nije prvi put čuo tu sumanutu teoriju. Priču je, sumnje nema, smislila njegova lukava tetkica. Premda je dede bio veoma uvažen junak iz Prvog svetskog rata, a potom uvažen biznismen, bio je i ekscentričan čovek, a živeo je u mestu gde se ekscentričnosti moraju objasniti ili zataškati.

U selima kao što je Karod, svaki čovek, predmet i kamen moraju imati nekakav pokrivač, sloj zaštite načinjen od tkanine, cigle ili prašine. Muškarci i žene pokrivaju glavu čelupšima i maramama. Ti standardi pristojnosti važe i za njihovu stoku, govor, ideje. Zašto bi dedeova smrt bila izuzetak?

Kola skrenuše levo, na put od rastresitog šljunka koji je vodio u selo. Orhan potraži pogledom drveni stub koji je nekada oglašavao ime sela nepretencioznim, ručno ispisanim belim slovima, ali nije ga bilo na vidiku. Neki dečak u jarkonarandžastoj košulji i zelenim kratkim pantalonama koraćao je iza krda krava. Izmahivao je dugačkim štapom ka njihovim leđima i saterivao ih u jedan od mnogih uskih prolaza u sendviču između blatnjavih kuća.

„Je li ovuda?“, upita vozač.

„Da“, kaza Orhan. „Samo terajte putem dok ne ugledate kuću s velikim stubovima.“

Utihn u škrgutanje šljunka; kola su se zaustavila. Orhan ugasi cigaretu i krenu da izađe. Čuo se onaj jedinstveni zvuk plaćenih narikača,* njihovi uvežbani ritmički udari mamili su ga iz kola: dva, možda tri ženska glasa ispunjena tugom i ranjenošću kakve se mogu postići samo vežbanjem. Spratna porodična kuća bila je po svim merilima prastara razvalina,

* U islamu je naricanje zabranjeno, kao i svako burno iskazivanje žalosti, tako da su „narikače“ zapravo starije žene koje izgovaraju odlomke iz Kurana u kući preminulog. (Prim. prev.)

ali tu, u tom zaboravljenom zapečku Centralne Anadolije, smatrala se stamenom i velelepnom građevinom. Po ručno tesanim mrkim i sivim kamenovima prevlačio se i tanjio gipsani premaz boje okera; Orhanu je ličila na napola oljušteno parče sparušene vočke. Ta kuća viktorijanskog izgleda, sa salonom i podrumom, bila je rodno mesto Korporacije *Tarik*, koja je započela kao skroman zbir radionica, a za poslednjih šest decenija se razrasla u automatizovanu firmu, izvozeći tkanine čak u Italiju i Nemačku. Tu, među tim ruševnim zidovima, ako je verovati porodičnom predanju, Orhanov pradeda je izatkao ćilim za samoga sultana. To je bilo pre nego što je carevina postala republika, pre nego što su demokratija i pozapadnjavanje uneli revoluciju u pojam reči Turčin. U dvorištu, levo od kuće, masivni bakreni kazani čuvali su stražu oko tog zdanja što kopni. S decenijama su se iz lonaca za boju pretvorili u skrovišta za decu kad se igraju žmurke, u skladišta za istresen pepeo nargila i cigareta. Ti sudovi su sadržali bezbrojne deliće dedeovog života. Možda je i dolično to što su prihvatili u sebe i njegov poslednji dah.

Orhan pođe dobro znanom vrludavom stazom oko kazana. Svi su bili prazni, samo je jedan sadržao mutnu boju nalik lapavici, više crnu nego plavu, boju poslednjeg zbogom.

Nad drvenim ragastovom ulaznih vrata, na kamenom luku nalazio se nerastumačiv natpis, a godina 1905. dočekivala je goste dobrodošlicom u iskrivljenje vremena u unutrašnjosti kuće. Niko nije znao šta poručuju ta slova nad vratima, niti na kom su jeziku ispisana. Orhan pognu svoje telo od metar i osamdeset kako bi ukoračio u kuću i u more radoznalih varošana i seljaka što su došli da odaju starcu poslednju poštu i nahrane se jelima i abrovima. Glavna narikača, bogata žena, sudeći po zlatnim zubima, orkestrirala je snažnu atmosferu žalosti pomoću napeva iz Kurana.

„Udavio se“, šapnu neko.

„Ako se udavio, što mu i glava nije plava?“, upita neko drugi.

„Imaj u vidu kako je uredno spakovao odeću“, kaza neko treći, kao da već i samo to nešto dokazuje.

„Navodno je lekovita boja sad poslednja moda u Istanbulu.“

„On je uvek bio ispred svog vremena.“

Orhan je prepoznao tek šačicu ljudi u toj sobi. Svako ko je imao iole osećaja za perspektivu otišao je iz Karoda još davno, svukao ga sa sebe kao tesan kaput. Poneka starica, starac, vremešni roditelji njegovih drugova iz detinjstva, ljudi koje je iz učtivosti nazivao tetkama i čikama, milovali su ga po licu i rukovali se s njime. Seoske devojke, nijedna starija od dvadeset godina, muvale su se po sobi i nudile ljude čajem i kolačima sa plastičnih poslužavnika; crne marame su uokvirivale oči oborene iz čednosti. Pod jarkim, šarenim platnenim haljinama sve su imale starinske nabrane šaljvare. Orhanu se učini da su mu jedno dve poznate. Odjednom svestan svog italijanskog odela i mokasina, on dogradi šoljicu kafe i pođe u dnevnu sobu, gde su sve ravne površine – stolovi, police za knjige, ploča nad kaminom, čak i televizor – bile prekrivene heklanim šustiklama. Njihove zamršene geometrijske i cvetne šare u raznim nijansama drap boje obezbeđivale su svakoj goloj horizontalnoj površi određenu dozu pristojnosti.

Neka mlada devojka, stojeći između dve starije žene, od kojih je za jednu pamtio da je seoska provodadžika, ćutke ponudi Orhana baklavom sa poslužavnika.

„Mašala“, izgovori provodadžika premeravajući ga od glave do pete. „Čusmo da si došao privatnim kolima.“ Na to klimnu glavom u znak svečanog odobravanja. Levo od nje, devojka nije odvajala pogled od plastičnog poslužavnika s kolačima, a provodadžika uputi Orhanu zaverenički osmeh.

On diže ruku u znak pobune, siguran da je taj gest dovoljno univerzalan da označi i odbijanje baklave i odbijanje devojke.

Pre šest godina, kada je Orhan prvi put došao iz Nemačke, iste te „tetke“ klonile su ga se kao da je gubav. Iza leđa su mu dobacivale reč *komunista*, a ponekad i u lice. A sad su paradirale s neudatim kćerima ispred njega i maštale da postanu tašte tog razbludnoga unuka i uspešnog poslovnog čoveka. Upravo se zbog tog spoja njihovog i očevog prezira i nastanio u Istanbulu, gde niko ništa nije znao o njegovoj prošlosti. Za prijatelje u gradu, Orhanov boravak u Nemačkoj nije bio prinudno i sramotno bekstvo, već prihvatljiv sastavni deo bogataškog obrazovanja.

Devojka je stajala pred njim i nespretno držala poslužavnik s baklavom u žuljevitim rukama. Izgledale su mnogo starije od svega ostalog na njoj. Te devojke su bile zasebna vrsta, potpuno različita od onih gazela što su činile društveni krem Istanbula, modernu ekipu kojoj je pripadala i Orhanova bivša devojka Hulja. Možda bi, s obzirom na nasledstvo od kog ga deli svega koji časak, Orhan mogao da obrlati Hulju, sa onim odličnim poreklom i savršenom puti, onako kako je ona navikla, i da je vrati sebi. Mada će po ustaljenim pravilima turskog naslednog zakona veći deo dedeovog bogatstva nesumnjivo pripasti Orhanovom beskorisnom ocu, bio je siguran da će dobiti bar nešto. Hulja bi mogla da se preseli u njegov stan, među prastare zidove prekrivene onim što njeni prijatelji snobovi smatraju visokom umetnošću. Moraće da kupi ogromnu vitrinu za sve njene ljubljene relikvije sa Zapada – kolekcionarski tanjir s licem ledi Dajane u samoj sredini, zbirku albuma *Djuran Djurana* koja će biti upadljivo izložena na polici. Sve one simptome zapadnog kapitalizma bez zamornih vrlina kao što su sloboda izražavanja i prava manjina.

Orhan krupnim gutljajima ispi kafu, spusti majušnu šoljicu na devojčin poslužavnik s baklavom, pa pređe u dnevnu sobu, gde je bila manja gužva. U toj sobi ih se nalazilo samo troje: tetka, otac i neki čovek u savremenom odelu, u kome on prepoznade dedeovog advokata. Sedeli su u neprijatnoj tišini koju ne naruši ni njegov ulazak. Tetka Fatma je sedela uza zid u pozadini, u uobičajenoj nošnji – seljačkoj haljini dugih rukava od tamnog rajona preko širokih šalvara – i trudila se iz petnih žila da ostane nevidljiva. Orhana iznenadi crna platnena marama koja joj je pokrivala glavu i uokvirivala sparušeno lice. Premda jeste bio običaj da seljanke određenih godina pokrivaju glavu, njegova baba-tetka nikad se nije držala konvencija.

Na kolenima joj je počivao veliki aluminijumski poslužavnik: vadila je seme iz desetak tikvica. Ruke su joj radile pomamnom brzinom, ali Orhan je podozrevao da pažljivo sluša svaku izgovorenu reč. On se saže i hitro je cmoknu u obraz. Kad ga je ugledala, licem joj se razli osmeh i ukazaše se usta puna zlatnih zuba. Orhan ćutke sede do nje. Svetlost je odskakivala od tetka Fatminog poslužavnika do zlatnih zuba i natrag. U vazduhu se osećao miris belog luka izgnječenog sa alevom paprikom. Grabila je šakom mlevenu junetinu s pirinčem i punila izdubljene tikvice; noge su joj bile raširene kako bi poslužavnik mirovao. Zeleno-žute tikvice blistale su kao mali dragulji u kutiji s nakitom. Orhanu ruka nagonski pođe ka sredini grudi, gde mu je obično visio foto-aparat, a onda se seti da ga nema. Taj refleks mu se nikad nije javljao u Istanbulu, gde je sad živeo. Telo je još pamtilo taj davno iščezli predmet kao što amputirac pamti odsečen ud.

Lajka mu je verovatno i sad negde u kući. Orhan je nije video još od onog hapšenja pre šest godina, a nije ni želeo. Ona je vešta ljubavnica. Kad bi joj se opet primakao,

pritisnuo čvrstim prstom njeno dugme za otpuštanje zatvarača, otvorila bi blendu taman koliko da svetlost prodre u nju, a onda je opet zatvorila. Ispustila bi onaj dobro znan i opojan zvuk, nešto između pljeska rukama i jauka, i čekala ga da je opet premota. Taj čin bi mu nesumnjivo doneo ushićenje, ali rđavo bi se završio. Uvek je tako bilo. Kada je poslednji put nešto fotografisao u Karodu, zemlja se rvala s vojnim pučem iz 1980. Orhan je imao svega devetnaest godina kada je snimio tu poslednju fotografiju. Njega je zanimao oštar kontrast boja i tekstura. Toliko je bio usredsređen na apstrakcije da je propustio da vidi svet oko njih. To je uradila lajka. Ukrala mu je svu perspektivu.

Da, mnogo mu je pametnije da je se kloni.

Orhan se svom snagom trudio da ne gleda u oca, koji je sedeo u suprotnom ćošku, na dedeovoj najdražoj fotelji. Na krilu mu je počivao štap, a prstima je prebiraio po brojanicama što su mu visile o levoj šaci. Bila je sredina avgusta, ali Mustafa Turkoglu je, kao i uvek, bio odeven po seoskim standardima: ćelepuš drap boje, košulja, prsluk bez kopčanja, tamnosiv štofani sportski sako uz nabrane šalvare. Orhan nije ni pamtio da se otac nekada drugačije odevao. Neizdrživa vrelina anadolskog sunca curila je kroz prozore i pretila da usrče sav kiseonik iz Orhanovih pluća, ali otac je potpuno mirno sedeo. Ništa, čak ni očeva smrt, a nekmoli malčice vrućine, nije moglo da izazove ni najmanju promenu u tom čoveku.

Mustafa nije pokazao da je video Orhana. Njegove oči, mali tvrdi klikeri puni prezira, zurile su pravo napred. Verovatno je u tom položaju presedeo čitav dan, čitavu dugu pripremu za sahranu i beskonačna deklamovanja plaćenih narikača, povorku pruženih ruku i ožalošćenih lica. Kada su se gosti iz pratnje razišli, on se povukao u svoje ratoborno

staro ja. Za sve te godine u progonstvu Orhana je izdržavao dede, dede mu je pisao pisma i javljao se na telefon. Kakva ironija, ostati sa ovim ovde, sa tim ljutitim čovečuljkom kome je srce otvrdlo isto kao i neprestano suncem paljena koža!

Dedeov advokat se nakašlja. U Istanbulu je sigurno imao lep pisaci sto od mahagonija, ali danas je gospodin Jilmaz bio degradiran na drvenu stolicu ravnog naslona, tako malu da su mu maltene kolena dodirivala grudi. Ona je bila svedočanstvo očeve nesvakidašnje moći da pokori druge.

„Da počnem?“, upita advokat.

Orhanov otac klimnu glavom.

„Nakon svoje smrti“, pročita advokat, „dajem i zaveštavam stambenu zgradu na Nišantašiju svome sinu Mustafi, uz prihode kojima će obezbeđivati našu voljenu Fatmu Džinoglu dok je živa.“

Tetka Fatma nije reagovala na pomen svoga imena. Pognute glave, i dalje je bezdušno rila po utrobi tikvice.

„Celokupno imanje, uključujući i tekstilne fabrike u Ankari i Izmiru, kao i sva nepokretna i pokretna imovina i prihodi koji pripadaju Korporaciji *Tarik*, biće predati mome unuku Orhanu Turkogluu.“

Ove reči kao da zališe Orhana vedrom tople vode. Osetio je kako lebdi u njihovoj toploti, kako mu se napeti mišići opuštaju. Izuzev tetka Fatminog struganja, čitav svet se sa svim svojim zvucima utopio u te slogove što su se prelili sa advokatovih usana. Dakle, tako izgleda kad doživiš odobravanje. Kompanija je sad potpuno njegova. Nije se tome nadao. Budući da na turske zakone o nasleđu i sada snažno utiče šerijatski zakon, možda ovaj testament ne bi prošao čak ni na sudu, ali tako je njegov dede želeo.

Mustafa se isteže napred na dedeovoj fotelji. Obgrlivši štap obema rukama, ličio je na čoveka koji se davi. Usne

su mu bile stisnute kao da suspreže dah. Dedeove reči su u sebi nosile čitav jedan životni vek neodobravanja sinovljevih postupaka, i u magnovenju Orhan oseti da mu je žao oca.

„I najzad, porodičnu kuću u selu Karodu zaveštavam...“ Advokat zastade, pogleda po sobi, u sve njih ponaosob, pre no što će nastaviti: „...izvesnoj Sedi Melkonijan.“

Kome?

„Đubre“, izgovori Orhanov otac. „Kurvin sin!“

Orhan nije bio siguran čija se majka tu psuje – njegova, advokatova ili dedeova. Možda i sve majke, svuda.

„Kome?“, ču Orhan samog sebe kako izgovara.

„Slušaj me, ti govno govnjivo“, okrete se Mustafa ka advokatu, a iz brkova mu prsnu pljuvačka. „Nabiću ja tebi taj testament u dupe, i to tako da ćeš njime da grgoćeš!“

Orhanu se učini da će mu pripasti muka. Moraće da preuzme vlast nad situacijom, da se pribere i koncentriše. Kako je mogao dede da izbacij tetku i oca iz jedinog doma koji su ikada upoznali? Orhan ustade i ošamućeno se obazre oko sebe.

„Ovo nema nikakve logike“, reče.

„Ko je ta Seda Melkomam?“, upita Mustafa.

„Seda Melkonijan“, ispravi ga advokat.

„A poznaješ li je ti, velikovaroški pravniče? A? Da nije neka đavolice zavela tu budalu pod stare dane? Namamila ga da joj da moju kuću?“, povika otac.

„Ne, gospodine Turkoglu“, odgovori advokat, „ne poznajem je, ali imam njenu adresu. U testamentu vašeg oca jasno se kaže da ova kuća sad pripada Sedi Melkonijan.“

„Niko mene neće isterati iz rođene kuće“, kaza Mustafa.

„Tako neće moći“, reče Orhan rvući se da otisne od sebe jezivu sliku oca i tetke koji se doseljavaju kod njega u Istanbul. „Ova kuća je u mojoj porodici već sto godina. Moj otac

se rodio tu“, reče. „Tetka živi ovde već više od sedamdeset godina. Kuda će oni?“

„Ovo bi trebalo da vam pomogne da nađete Sedu Melkonijan“, reče advokat, pa izvadi iz akten-tašne veliki smeđi koverat i pruži ga Orhanu.

„Niko nikoga neće nalaziti“, kaza Mustafa pripaljujući novu cigaretu. „Svaki pravnik u Turskoj reći će vam da ovo ne vredi pišljiva boba.“

Orhan rascepi koverat i izvadi jedan od dedeovih malih crnih skicenblokova.

„I on je pomenut u testamentu. Sad pripada vama“, reče advokat. „Na poslednjoj stranici imate adresu na kojoj je možete naći.“

Orhan se zagleda u raskupusanu sveščicu. Crna platnena korica i bela opruga što je čvrsto držala listove bile su poznate svima u porodici. Premda nikada sebe nije nazivao umetnikom, dede je stalno nešto crtao. Nosio je skicenblokove onako kako većina ljudi nosi brojanice. Kao mali, Orhan ih je nalazio u svakom uglu kuće, u svojoj kanti sa igračkama, kuhinjskom kredencu, iza kokošarnika. Čitave sveske bile su posvećene ovozemaljskim predmetima kao što su tetka Fatmine činije, ali bilo ih je ispunjenih i čudesnim životinjama, i pravim i izmišljenim. Jednom je, sa svojih četrnaest godina, Orhan imao to zadovoljstvo da vidi žensko telo s grudima, nogama i zadnjicom nacrtanim do najsitnije pojedinosti. S tom kolekcijom crteža provodio je silno vreme, sve dok je tetka Fatma nije pronašla ispod njegovog dušeka, pa ga dobro izlupala. Nikad se nije znalo šta počiva između dve meke korice tih sveščica. Uzbudjenje pri otvaranju dedeovih skicenblokova krilo se upravo u tom neznanju.

„To i liči na njega!“, izdra se otac. „Da nas baci u propast i ostavi nam šačicu crteža da se tešimo.“

„Tu je i pismo, naslovljeno na vas“, reče advokat. Okrenuvši se ka Mustafi, on mu pruži mali zalepljen koverat. Pismo je naizgled beskrajno dugo lebdelo u vazduhu, a onda ga najzad Mustafa, ni na tren ne odvajajući oči od njegovog lica, istrže advokatu iz ruke.

Orhan je prevrtao i premetao skicenblok po rukama. Njegova težina i dodir učinili su ono što narikače i izjave saučešća nisu mogle. Grizao je donju usnu sve dok bol nije nadjačao tugu.

„Izvinjavam se ako vas ovo zbunjuje“, kaza advokat ustajući da pođe.

„Niko nije zbunjen.“ Mustafa je ovu poslednju reč izgovorio kao psovku.

Okrenuvši se ka Orhanu, advokat kaza: „Možda biste me mogli otpratiti do kola.“

Orhan jedva dočeka priliku da izađe iz te tamne sobe i udalji se od oca. Napolju su stabla narova odolevala suvom vetru, ali lišće je bilo manje uzdržano. Poigravalo je i talasalo se, odbijajući svetlost i stvarajući onaj kratkotrajni negativni prostor koji je Orhan često sanjao. Njihovo veselo postojanje bilo je u direktnoj suprotnosti sa oronulim zdanjima što su se nizala ulicama Karoda.

Orhan pođe naporedo sa advokatom, kome je korak bio brz uprkos poodmaklim godinama.

„Izvinite zbog onoga unutra. Otac nije baš pri sebi“, reče Orhan.

„Nimalo nije na vašeg dedu“, kaza advokat.

Orhan tad prvi put shvati da je ovaj čovek približnih godina njegovog pokojnog dede.

„Vi i dede ste bili prijatelji, gospodine Jilmaze?“

„Moglo bi se reći, da“, kaza Jilmaz. „Veoma se ponosio vama. To znate?“

„Bog mi je svedok da sam se trudio da mu udovoljim“, reče Orhan. „Šta mislite, je li pred kraj bio pri zdravoj pameti?“

„Ako me pitate da li je znao šta radi, moj odgovor glasi 'da'. Želeo je da vam preda upravu nad Korporacijom *Tarik*. Ali to ne znači da je njegova odluka zakonski pravovaljana, bar dok je vaš otac živ. Pokušavao sam da ga odvratim od te petljivine s kućom, jer znao sam da će time samo pogoršati stvar, ali on je bio uporan.“

Orhan klimnu glavom.

„Vaš deda je bio dobar čovek“, reče advokat položivši ruku Orhanu na rame. „Ne bi to uradio da nije imao neki valjan razlog. Razumete?“

„Da“, ču on samog sebe kako izgovara, premda ništa nije razumeo.

„Pazite, ovaj testament je izuzetno nekonvencionalan. To s kućom lako se može oboriti, pošto je protivno našem zakonu da se zaobiđe uža porodica u korist nekog sa strane. Ali ako se jedan deo testamenta ospori, onda i sve ostalo odjednom biva podložno preispitivanju. A to ne želimo.“

„Ne želimo“, saglasi se Orhan.

„Idite i vidite se s njom. Saznajte u čemu je stvar. Tako je on želeo. Ali uzmite i ova dokumenta“, kaza advokat vadeći iz akten-tašne još jedan koverat. „To je ponuda kompenzacije za kuću. Pokušajte da je ubedite da potpiše i vrati vam kuću. To će smiriti vašeg oca. Ko god bila ta žena, oronula kuća usred zabiti svakako je neće mnogo zanimati.“

„Nadam se da ste u pravu“, reče Orhan.

Kada su advokatova kola nestala sa vidika, Orhan se vrati u kuću. Njegov otac, i dalje sedeći na dedeovoj zelenoj fotelji, sevnu očima u njega kroz oblak duvanskog dima.

„Nikad me nije voleo, znaš.“ Bile su to prve reči koje mu je otac uputio na taj dan žalosti, a navrle su kao tih, zloslutan šapat.

„Kad sam bio mali, radije bi oči bio sebi iskopao nego da me gleda. Izbegavao me je kao kugu sve dok se ti nisi rodio. A sad je to i napismeno izjavio. Preskočio me kao da nikada nisam ni postojao. Zvanično potvrdio.“

„Svaki otac voli svoga sina“, reče Orhan, „čak i onda kad ne ume baš najbolje to da pokaže.“ Osetio je to na svojoj koži.

„Kao najgori tuđin“, s nevericom izgovori njegov otac.

Orhan podseti sebe da nije on za to kriv. Ali premda nije bio kriv, opet ga je podjednako grizla savest.

„Ti znaš da taj advokat nama nije ni po čemu prijatelj. Šta ćeš sledeće, izglancaćeš mu cipele?“

„Dede je imao poverenja u njega“, kaza Orhan.

„Tvoj dede je bio jedna matora budala.“ Očev glas je jačao, te se Orhan zapita koliko će vremena trebati da se neprilika njihove porodice raščuje od balkona i tezgi Karoda do ulica Istanbula, gde se nalazi sedište Korporacije *Tarik*. „Sve što imamo upravo nam je iskliznulo iz prstiju. A šta ti preduzimaš?“

„Nije iskliznulo sve“, reče Orhan. I ne iz *naših* prstiju, pomisli. Samo iz tvojih.

„Ti si omađijan, znaš. Omamljen Zapadom, njegovim sjajnim novcem i bezbožnim ženama“, kaza Mustafa trljajući kažiprstom o palac.

„Ja živim u Istanbulu. Po čemu je to Zapad?“, upita Orhan, razmišljajući o tome kako odavno već nije imao u rukama ništa ni sjajno ni nago.

„Ćut!“, izgovori Mustafa pridizujući se uz pomoć štapa. Orhan se nesvesno i nagonski izmače od preteće palice.

„Nećeš stupati u kontakt s tom ženom“, reče otac.

„Zar ne želiš da znaš ko je ona? I zašto je to uradio?“

„Ne, ne želim da znam. I zabranjujem ti da prčkaš po govornima do kojih nikome nije stalo.“

„Moram da se vidim s njom kako bih povratio kuću“, reče Orhan.

„Većito živim među bezbožnicima“, kaza Mustafa, ponovo povisivši glas. „Od tebe ništa ne tražim. Samo da budeš valjan Turčin, valjan musliman. A šta ti radiš? Brukaš me. Postao si komunista. Širio levičarsku propagandu, završio proteran iz zemlje.“

„Ja sam bio fotograf, a ne komunista.“ Sad je vikao i Orhan. Kada će njegov otac to shvatiti? Svaki razgovor se obrne na njegovu navodnu izdaju.

„Nisi mi dao nijedan povod da se ponosim“, kaza Mustafa. „Idem glave oborene od stida, a ti se šetkaš bez trunke kajanja.“

„Nemam zašto da se kajem. Zaboravljaš da sam pomilovan?“, reče on, razmišljajući o tome kako je po svoj prilici lakše pothranjivati misli umišljenom sinovljevom izdajom nego očevim neodobravanjem. Orhan se ispravi koliko je visok pa stade da korača tamo-amo, za pola metra nadvišavajući oca. Odlično je znao šta znači očevo neodobravanje. Da se Mustafa pita, zemljom bi upravljale mule, svaka žena bi nosila feredžu, a državni službenici bi bili toliko zauzeti klanjanjem pet puta na dan da ne bi videli dalje od nosa.

„Uštvo bezbožna“, izgovori Mustafa. „Misliš da si ne znam koliko bolji zbog te svoje umetnosti i slika.“

„Godinama nisam ništa snimio“, reče Orhan.

„Da, da, gospodine biznismene“, uzvratila Mustafa, široko razmahujući rukama ukrug. „Misliš da bi imao taj posao da nije bilo dedea? Mmm, gospodine izgnaniče?“

„Pa nije ga dao tebi, zar ne?“, kaza Orhan. „Kompaniju je prepisao meni.“ Samo što su mu te reči izletele, Orhan je već zažalio što ne može da ih poništi.

Mustafi lice posive kao što su mu sivi bili brkovi. „Ti si najobičniji izdajica“, naposletku izusti. „Izdajica svoje vere,

svoje zemlje, a više od svega ostalog – ove porodice. Hoću da te nema u kući najkasnije sutra. I nosi ovo prokletu pismo sa sobom“, dodade bacajući dedeovo pismo ka Orhanu. Potom se Mustafa okrete i ćopajući pođe u svoju sobu.

Orhan je posmatrao oca kako izlazi poštapajući se. Pošto nije imao snage da se suočava s punom kućom ožalošćenih gostiju, izađe u porodično unutrašnje dvorište, gde ga je na jednoj od dve plastične stolice čekala tetka Fatma. Sad kad je bila skinula tamnu maramu, tugu je, голу i izloženu suvom vetru, nosila u borama lica.

„Donela sam čaj“, reče. „Sedi. Pusti ga nek kuva.“ Orhan prihvati poziv premda nije bio žedan, pa se smesti na drugu stolicu.

„Vidim da si pronašla Boga“, kaza on paleći cigaretu i pokazujući na skinutu maramu, prebačenu preko niskog stola između njih dvoje.

„Gluposti“, odgovori ona. „Oni klipani u Ankari zabranili su je zakonom, pa sam prirodno rešila da je opet zavolim.“ Upravo je bio izglasan novi zakon kojim se zabranjivalo pokrivanje glave na univerzitetima. Takvim postupcima je kemalistička država sputavala fundamentalistički islam i prihvatila moderno doba. Ali zakon je važio za mlade studentkinje, a ne za seljanke od devedeset i kusur godina.

„Uvek si bila pobunjenik“, reče Orhan.

Ona pruži ruku i uze pismo od Orhana. Rascepi koverat. „Hajde, pročitaj mi“, kaza.

Orhan je samo načas oklevao, ali potom ga nadjačaše radoznalost i potreba da čuje dedeove reči još jednom, poslednji put.

Stranicu je zauzimao dedeov zbijeni kosi rukopis. Tu nije bilo crteža. Samo reči.

Najdraži moj Mustafa (a drag si mi iako to nikad nisi od mene osetio),

Ubeđen sam da već sad tražiš utehu vere kod našeg dobrog imama. I milo mi je zbog toga, mada ja ne mogu verovati kako ti veruješ. Ja sam tu sposobnost još odavno izgubio. Ako hoćeš istinu, nisam siguran da sam je ikada i imao. Reči koje ovde pišem namenjene su da ti budu drugi melem, a i Orhanu i Fatmi.

Poslednju godinu dana posvetio sam vijanju svoje prošlosti. Ili tačnije, ona je vijala mene. Isprva sam se skrivao od nje, gledao na drugu stranu, nalazio sebi drugog posla, ali onda sam se umorio, pa se okrenuo da se suočim s njom. Susretali smo se na tajnim mestima. Na najvišim granama našeg sada nerodnog duda, u plicaku Crvene reke gde sam prvi put pomilovao tvoju majku. Čak sam se peo u kazane. I ni jedan jedini put me moja prošlost nije razočarala. Vratila se, i objasnila mi sve i ništa. Budi uveren, bez obzira na to da li si me našao u postelji, u podnožju drveta ili u reci: nisam skočio, nisam se utopio, ni na koji način nisam digao ruku na sebe. Naprosto sam pošao da tražim svoju prošlost i milostivo se zatekao olakšan njenog bremena.

Žao mi je što te nisam više voleo kao malog. Meni si bio svakodnevni podsetnik na nju. Nadam se da sam ljubavlju prema Orhanu, bar delimično, nadoknadio svoje očinske nedostatke. Od tebe tražim samo da mi oprostiš i da mi ispuniš želju ovaj poslednji put, dok pokušavam da slijem moju prošlost s tvojom sadašnjošću. Oprosti mi. Sebe radi, a i radi Orhana.

Voli te tvoj otac

Kemal

„Dakle, zato se onoliko peo po drveću“, reče tetka Fatma. Orhan beše zanemeo. Jednim delom se nadao da će tu biti nekakvog objašnjenja testamenta. Srce ga je bolelo zbog oca, a mozak mu ključao od bezbrojnih pitanja.

„Daj to ovamo. Pobrinuću se ja da tvoj otac to pročita.“

Orhan joj pruži pismo, pa otvori dedeov skicemblok u nadi da će tu možda naći ključ dedeovog razmišljanja. Gотово sve strane bile su iscrtane skicama starog dudu što je još stajao posred dvorišta. Ponekad se niz kazana pomaljao u pozadini, ponekad u prednjem planu. Koliko li je puta dede skicirao te kazane pre no što se svukao i zaronio da tu upije poslednji dah?

„Reci mi, ko je ta Seda?“, kaza Orhan.

„Ništa: 'Kako si, tetka? Kako ti je, tetka?' Jesi li takav i prema onoj svojoj devojci? Kako joj beše ime?“

„Hulja“, odgovori Orhan. Tetka Fatma i Hulja bile su kao sama ona dva dela Turske: jedna je grabila ka modernom, druga obema nogama bila usađena u plodno tle sela. Kada je poslednji put tetka Fatma dolazila u njegov stan u Istanbulu, natakla je baštensko crevo na česmu iznad kade, pa se bacila na „propisno pranje“. Kada su Hulja i Orhan došli kući, zatekli su polovinu nameštaja naslaganu na balkonu, a sa druge polovine slivala se sapunica. Tu veselu priču pripovedao je na večerinkama.

„Kako je Hulja?“, upita tetka Fatma.

„Ne znam. Raskinuli smo“, kaza on, razmišljajući o prokletstvu muških Turkoglua, koje žene uvek ostavljaju. Njegova baba je preminula kada mu je otac tek bio prohodao, a Orhanova majka umrla je na porođaju. Tetka Fatma nikada nije bila ni turkogluovska supruga, ni turkogluovska majka, i predstavljala je jedinu stalno prisutnu žensku figuru u porodici.

„Na njenu štetu“, kaza Fatma. „Lep si ti, na dedu, Alah ga obdario svojom milošću. To sad treba da kažem“, zasmeja se ona, „svaki put kad pomenem tvoga dedea. Baš će Alah primati zapovesti od mene.“

„Hoćeš li mi reći u čemu je ovde stvar, tetka?“

„A što bih? I osim toga, na osnovu čega pretpostavljaš da znam?“

„Zato što si ti najbolje znala dedea. I zato što si stara“, dodade on namignuvši joj. „Stara kao ova kuća, možda i starija.“

„More, ti si jedan kozji sin! Ako baš hoćeš da znaš, ova kuća je najmanje deset-dvadeset godina starija od mene. Nemoj da te zavarava ono što piše na kamenom luku. I jaka sam kao bik“, kaza ona prekrstivši ruke. „A osim toga, ni ti više nisi mlad kao rosa. Koliko sad imaš godina, trideset pet?“

„Tek dvadeset devet, što i sama znaš“, uzvratila on.

„Doneo si neke slike da mi pokažeš?“

„Ne. Čak više i nemam aparat. A i otkad ti se to gledaju moje fotografije? Samo pokušavaš da promeniš temu“, kaza on.

„Bistar si ti dečak.“

„Čovek“, ispravi je Orhan.

„Dečak, čovek – kakva je razlika? I oduvek sam volela tvoje slike. Gledaj, čak ti i ovo čuvam.“ Tetka Fatma diže maramu prebačenu preko stola i ukaza se lajka, dobro znana a opet sablažnjivo uzbudljiva, sa srebrnim i crnim kućištem koje skriva svakojake mogućnosti. Pod njom je ležala nje-gova fotografska mapa.

Orhan ni jedno ni drugo godinama nije video. Poput onog kamenog luka nad glavnim ulazom u kuću, i aparat i mapa bili su zaostaci jednog zaboravljenog života.

„Uzmi ih“, kaza ona. „Nije dobro zlopamtiti, a naročito kad ti je neko drag.“

Orhan se pruži ka aparatu, pređe rukom po srebrnim ispučenjima i kožnim naborima. Uspori disanje prigušujući strepnje. Nema opasnosti od toga što ga dodiruje. To je običan foto-aparat, neživ predmet.

„I šta ja treba u svemu ovome da radim?“, upita, nastojeći da se usredsredi na tekući problem.

„Radićeš što si uvek i radio“, reče ona. „Sledićeš dedeove želje. Samo mi obećaj da ćeš nam povratiti kuću.“

„Tek tako. Kao da kupujem simit u povratku kući s posla.“

„Da, baš tako“, odvrati tetka Fatma. A onda uzdahnu i ramena joj klonuše. Njegova baba-tetka nikada nije bila za ozbiljne razgovore; imala je poseban dar da trivijalizuje sve sitne životne nedaće. Ali ovoga puta konačno je i ona delovala zabrinuto.

„Nemaš šta da se brineš“, reče Orhan. „Neću dozvoliti da te neko nepoznat istera iz tvoje kuće.“

„*Benim paşam*. Moj pašo“, kaza ona milujući ga po kolenu. „Imaš podatke o njoj. Idi i nađi je. Samo se čuvaj.“

„Da se čuvam?“

„Da, da se čuvaš“, kaza ona. „Znaš šta kaže drveće kad sekira dođe u šumu?“

„Ne, šta kaže?“

„Držalja je jedna od nas“, odgovori tetka sa onim svojim prepredenim osmehom.

Orhan zbunjeno sastavi obrve.

„Ne razumem. Jesam li ja drvo ili sekira?“, upita.

„A ko će ga znati?“, reče ona.

DRUGO POGLAVLJE

Hadžiluk na Ararat

KADA JE BOING 747 najzad uzleteo i uvukao točkove, Orhan se doslovno osetio lakšim. Što veći prostor između njega i Mustafe i one proklete kuće i Karoda, to bolje. Zažmurio je i pokušao da istisne iz glave onu strašnu pomisao na Mustafu, koji se doseljava u Istanbul i preuzima vlasništvo nad Korporacijom *Tarik*. Pokušao je umesto toga da zamisli Kaliforniju, gde živi Seda Melkonijan. Prizvala mu je u misli sunčane plaže i reprize *Viteza puteva* s nemačkom sinhronizacijom. Prisećao se visokog Amerikanca iz te serije, Dejvida Kakoobeše, kako peva „Tragam za slobodom“ na vrhu Berlinskog zida nekoliko minuta pre no što će zid biti srušen.

Orhanova vlastita sloboda sad je počivala u rukama potpunopoznate žene. Ta pomisao ga vratila je tačno tamo gde je i bio još od dedeove sahrane: u kaljugu straha. Možda je starac stvarno bio sišao s uma. Možda je Orhan bio prezauzet kompanijom da bi to primetio. Povremeno jesu stizali do njega izveštaji o dedeovom sve većem čudaštvu, ali u kući Turkoglua vladala je vajakadašnja tradicija da se popušta starčevim čudima. Tetka Fatma i njegov otac nisu se baš

preterano lepo slagali, ali ni on ni ona nisu se inatili kada je dede krenuo da izražava čudne zahteve. Kao mali je Orhan gledao oca kako pere svaki kovani novac pre nego što će ga staviti u drvenu kutiju na kojoj je dede ispisao TEMIZ, čisto. Dede je neprekidno naklapao o zlom smradu novca. Jednog popodneva Orhan je zatekao tetka Fatmu kako pegla papirni novac. Ređala je novčanice po dasci, pa ih prekrivala platnenom jastučnicom. Pegla je šištalala dok je iz banknota izbijala vrela para, kroz belo platno, u hodnik. Kad ju je upitao šta radi, rekla je: „Čistim novac od sveg njegovog zla.“ Ništa dalje ne pitajući, Orhan joj je pomogao da okači novčanicu po novčanicu na žicu za veš.

Prošlog meseca je starac uputio nadzorniku fabrike pismo sa zahtevom da sva crvena boja za tkanine u pogonu bude do u nijansu istovetna kao crvena dudinja koju on prilaže u kovertu. Diskretni upravnik je pismo sa zgnječnim plodom ostavio na Orhanovom stolu i zažmurio na data uputstva. Orhan je znao da su dedeovi zahtevi sve čudniji, ali to se moglo i predvideti. Negde ispod grudi započinjala mu je borba između strepnje i tuge. Taman kad bi mu tuga preuzela utrobu, zapljusnuo bi je talas strepnje i sve zalio svojim otrovom.

Orhan naruči viski s ledom, pa se zagleda u tečnost boje ćilibara, pokušavajući da nađe neki smisao u dedeovom postupku. Da im nije ta Seda neka rođaka? Ali sve i da je tako, šta je to dedea spopalo da joj ostavi kuću? Iako je ta porodična kuća bila najbezzrednija dedeova imovina, ipak je obuhvatala četiri kolena u životu Turkoglua.

Dede je među njenim zidovima osnovao Korporaciju *Tarik*, negde nakon Prvog svetskog rata. Firma se specijalizovala za ručno tkane prostirke i znatno se razrasla sredinom sedamdesetih. Tad je već i Orhan uveliko bio tu, posao se

preselio u grad. Za Orhana je ta kuća uvek bila mesto zatočenja i sukoba, mesto gde su se Mustafina zloslutna palica i gromki glas sudarali sa tetka Fatminom gvozdеном voljom. Kao mali je bežao napolje. Ali kad je poodrastao, razum mu je sačuvala dedeova lajka. Ako ćemo pravo, kada je prvi put uzeo taj aparat u ruke, nije pokušavao ni da promeni niti da popravi svet; pokušavao je da pobegne iz njega. Lajka mu je pružala zakonit povod da beleži taj svet bez moranja da se uključi u njega.

SVE JE TO bilo pre nego što je prognan u Nemačku, pre nego što je prestao da snima. Ali Orhan nije želeo o tome da razmišlja. Nije važno šta ti svet radi, već kako ti na to uzvraćaš.

Po povratku u Tursku, pre šest godina, Orhan je sebe zamišljao kao sina razbludnoga koji se vraća da zauzme mesto koje mu po pravu pripada u njegovoj zemlji, njegovom domu, poslu njegove porodice, možda čak i u očevom srcu – toj najneprobojnijoj među svim pećinama. Doleteo je pravo u Istanbul, zapucao taksijem u dedinu fabriku i nije se više ni osvrnuo. Radio je neumorno, ne dižući glavu. Prikupljao je uzorke iz najdaljih zakutaka zemlje, rudario po otomanskim arhivama u potrazi za šarama koje bi se inače zatrle. Nedavno je Orhan dizajnirao sopstvenu liniju ćilima. Spajao je prastare mustre s čistim linijama i monohromatskom paletom boja, pogodnijom za mlađe kupce. Potpuno je prestao da razmišlja o fotografiji. Posao, dedeovo sve slabije zdravlje i očeva nesposobnost ostavljali su vrlo malo prostora za ma šta iz njegovog starog života. Ganjao je stabilnost kao što slep pas ganja trag.

A upravo je njuškao tragom koji vodi u Los Anđeles.

Orhan iskapi preostali viski u jednom velikom gutljaju, pa odmeri svoju putnu torbu. Na boku, povrh dedeovog skicenbloka i Orhanove stare mape, počivala je lajka. Crno na crnom na crnom, trijumvirat crnih omota koji sadrže njegovu prošlost. Tetka Fatma je uporno zahtevala od njega da ponese sa sobom aparat i mapu. Mapu nije otvarao, a nije to ni nameravao. Razgledanje tih slika bilo bi kao preturanje po stvarima davne ljubavnice, a takav mu bol nije trebao.

Pred polazak iz Karoda Orhan je našao neupotrebljenu rolnu starog crno-belog filma. Odabrao je pedesetomilimetarski objektiv, pa stao i zurio u kuću svog detinjstva. Nad ostarelim zdanjem gospodario je nekada moćni dud, crne grane visile su mu kao bezbrojne žile u Božjoj ruci. Te tamne okomite linije unakrsno su šarale suncem jarko obasjani gipsani premaz boje slačice. Snimio je tu fotografiju razmišljajući o svim onim crtežima dudu i kazana u dedeovom poslednjem skicenbloku. Pritisnuo je okidač zatvarača, i aparat je škljocnuo i jauknuo, ali nije mu doneo nikakvo novo saznanje o tom drvetu, toj kući, tom čoveku koji ih je voleo.

❧ TREĆE POGLAVLJE ❧

Dom

SEDA JE OPIPALA pismo zadenuto u rukav, gde mu se poguzvana površina bila oblikovala prema obliku njenog levog zgloba šake. Izvukla ga je i zagladila ga preko kolena. Oči su joj prokrstarile stranicom, kao što su već bezbroj puta uradile za poslednjih nekoliko nedelja, zastajući na onim mestima gde je crno mastilo prestajalo pa opet počinjalo, potom na belim međuprostorima. Pomišljala je, ponekad, da više piše između reči nego u njima.

Ja sam unuk Kemala Turkoglua..., pisao je on. Kemalovo ime, toplo i opojno, zaplivalo joj je kroz krv i naniže u stomak, a onda izvelo premet i vinulo joj se u grlo, zapretivši bekstvom. Stisnula je usne, ne puštajući ga napolje.

Čudno je to, dobiti pismo od unuka mrtvog čoveka. Pismo iz tako dalekog i tako davnog kraja da je junački čin već bilo i otvoriti ga. Čak ni u smrti Kemal joj ne da mira. Posegao je rukom kroz vreme i prostor da je ponovo ščepa pod svoje.

Imala je utisak da taj list hartije pušta iz sebe prastarog džina, zloduha koji preti da razotkrije prošlost iako ju je ona

uz ogromne muke pokopala. Piljila je u prevoje i gužvotine pisma, okrzani rub gde je otcepljeno iz neke poslovne beležnice, i čitala nespretan engleski prevod turskih misli.

Iz svoje sobe je videla kako se ostali stanari gegaju tamo-amo tražeći đavo bi ga znao šta. Jutarnje lekove, doručak, druženje, razlog da se živi. Kada je prvi put ugledala reči *Dom za ostarele „Ararat“*, bile su odštampane na beloj fascikli položenoj na kuhinjski radni deo. Pod natpisom je bila ogromna fotografija planine Ararata: „Nazvan po svetoj planini u Jermeniji gde se, po verovanju, nasukala Nojeva lađa, ovaj dom je pribežište za ostarelu dijasporu.“ Sedi je ponajviše zasmatala ta reč *pribežište*, tako slična reči *izbeglica*, njoj i previše prisnoj. Razmišljala je da li da zafrljači brošuru u dvorište, da je zakopa duboko u to tle stvoreno za kaktuse koje je njenoj bratanici toliko drago. Ani joj je bila jedini živi srodnik, kći davno preminulog mlađeg brata. Seda je znala da je Ani voli. Pa ipak, posle mesec dana već je živela u Domu „Ararat“. Bio je to muzej za žive, još dišuće relikvije jedne nepokopane prošlosti, izgrađen trudom zajednice za koju je sve, od crkvenog izleta pa do pekarovog sina koji je položio pravosudni ispit, potvrda opstanka.

„Dolaziš?“ Stari Kalustjan pomoli glavu kroz njena vrata. Matori jarac misli da žene padaju na njega zato što umesto običnog štapa ima nekakav kicoški trskovac.

Seda coknu, pa mahnu i njemu i njegovom trskovcu sa srebrnom drškom da se sklone. Ne može ni stolicu da kontroliše, a ovamo misli da može da zapoveda kiti.

„Hajde. Deca iz 'Svetog Nišana' prikazivaće veliku bitku kod Sardarapata“, kaza on, a oči mu zasjaše.

Seda izvi obema obrvama i coknu pre no što će obrnuti invalidska kolica u znak da odbija.

„Kako hoćeš“, kaza on.

Ovde nema dostojanstva, pomisli Seda. A ni privatnosti. Većito će neka budala proturiti glavu kroz vrata. A kao da su malo i ti stanari i bolničarke, u poslednje vreme svakojaki ovamo dolaze, mašu joj diktafonima ispred nosa, zapitkuju je o prošlosti. Svako ti je danas istoričar-amater. Služe se izrazima kao što su *svedok* i *genocid*, pokušavaju rečima da premoste jaz između njene prošlosti i sopstvene sadašnjosti.

Ona ne želi ništa da ima s time. Ali ostali stanari potpali su pod čini ispovedanja. Liče na prastare kesice s čajem koje se natapaju u mutnim vodama prošlosti, i do u beskraj ponavljaju svoje priče svakome kome je do slušanja. No ko ih i sme kriviti? Ovoga puta nisu ih iz domova isterali vojnici, već njihovi rođeni i voljeni, u ovu ovde kuću kojoj je tako mudro dat naziv „dom“, u drugo progonstvo. Sedi je, u izvesnom pogledu, to progonstvo delovalo gore od onog prvog: sada je leksikonu jezivih uspomena pridodata i neizmerna sramota preživelih, živih kad su toliki drugi mrtvi. A ipak su se svi naslađivali tom svojom iznova otkrivenom važnošću. Ali ni sve reči svih ljudskih jezika na ovome svetu ne bi bile dovoljne da opišu šta se tu dešavalo.

Kada prošlost nabuja u njoj, Seda je mudro umela da je ne pusti napolje. „Ne sećam se“, govorila je onima što je pitaju. Kada se reka reči bujicom izlije, sve zatruje. Kalja sadašnjost krvlju i suzama prošlosti. Ne bi imala ništa protiv zaborava koji nastupa sa starošću, ali to što joj izjeda mozak briše joj samo najsvežija sećanja. Neproždranu prošlost ostavlja na miru, pušta je da gnoji, da se raspada u njenom mozgu. Uprkos svem njenom trudu, mirisi i slike detinjstva i devojaštva klobučajući izbijaju na površinu. Juče joj se učinilo da je osetila miris pistaća i umalo nije povratila ručak.

Seda dokotrlja kolica do prozora i diže roletne. Natkrili dlanom čelo da se zakloni od sunca. Videla su se tri reda

plastičnih stolica, okrenutih ka velikoj fontani. Između fontane i publike šarenela se raštrkana družina kostimiranih dečaka i devojčica različitih visina. Jedan debeo dečak bio je u jermenskoj svešteničkoj odeždi, sa šiljatom crnom kapom na glavi. Tad je ugledala Kalustjana kako ćopa ka poslednjem redu i isteže se da čuje pokoju rečenicu.

„Neka se oglase zvona svake jermenske crkve!“, zagrme dečak-sveštenik.

„U boj!“, zamaha plastičnom puškom devojčica odevena kao vojnik.

Ispred dece je klečala gojazna žena, nemušto im izgovarajući svaku reč. Razmahivala je rukama i bodrila preostale vojnike da zauzmu sredinu pozornice. Seda je videla da gledaoci prosto gutaju predstavu. Možda je među njima bio i pokoji stari učesnik te bitke. Kalustjan će tako nešto tvrditi, to je sigurno. Toliko i neumorno istraživanje i beleženje prošlosti sve ih je pretvorilo u zvezde. Izvan ovih zidova, ti starci možda jesu zapostavljeni, njihova prošlost je pripovest koju svet uporno hoće da zaboravi. Ali ovde, među stanarima Doma „Ararat“, poštovani su kao preživeli iz jednog genocida, nosioci neizrecivih strahota, čuvari prošlosti svoga naroda.

„Dobro j'tro, gospoja Seda.“ U sobu uđe Beti Šilds, Sedina najdraža dežurna sestra, škripućući cipelama po linoleumu. „Danas nećemo iz kuće, jelte? E pa gre'ota, da znate samo. Opasno lep dan.“

Seda je volela kad Beti tako govori, ubacujući prijatno narečje koje je naglašavalo crnačke korene s juga. Kao jedinjoj ne-Jermenki u čitavom Domu „Ararat“, a pogotovu kao jedinjoj crnkinji, sigurno joj nije bilo lako. Uvek je bilo smešno kako Beti Šilds u prisustvu drugih ljudi, naročito doktora, menja govor i lišava ga sve njegove boje. Da li to svesno radi, zapita se Seda.

„Jeste l' čuli za izložbu o genocidu? Iduće nedelje, znate“, kaza Beti.

„Čula sam“, reče Seda. Presavi pismo napola, pa još dva-put tako, a onda ga opet tutnu u rukav.

„Kažu da će možda i guverner da dođe. Ej, zamislite! Guverner ovamo da dođe!“

Seda sleže ramenima. Nije to baš ni bilo toliko teško zamisliti. Guverner Kalifornije Džordž Djukmejdžen Amerikanac je jermenskog porekla. A umetnička izložba je čedo Sedine bratanice Ani.

Beti kleče ispred Sedinih kolica. Pruži ruku da pomiluje Sedu po srebrnoj, ravno podsečenoj kosi.

„Nisam ja invalid, znaš“, kaza Seda odbijajući joj ruku od sebe.

„Znam“, kaza Beti, „ali nešto ste mi se u poslednje vreme ućutali. Je l' vam dobro?“

„Imam devedeset godina“, odgovori Seda. „Koliko može da mi bude dobro?“

„Imate gosta. Ali ne vašu Ani. Ne, gospoja. Ovaj je neki gospodin. Prijavio se na portirnici pre neki minut. Visok, pa još i lep. Kao mediteranski Klark Kent.“

„Blago meni.“ Seda protrlja prstima pismo u rukavu. Neka ga, nek čeka. Nema ona šta njemu da priča. Prošlost je mrtva, a sad je mrtav i Kemal. Jedan jedini izgovoren slog mogao bi sve vratiti, a ona neće dozvoliti da se to desi. *Disaću. Potpisaću šta god hoće, i nek ide.* Ponavljala je u sebi tu bajalicu kad god je uhvati panika.

„Lepo, onda je sve cakum-pakum. Predstava je gotova“, reče Beti isturajući bradu ka prozoru. „Jeste l' spremni za ručak?“ Ne čekajući odgovor, Beti uhvati Sedina kolica za ručke.

„Da li sam rekla da sam spremna?“, upita Seda. „Ne sećam se da sam rekla da sam spremna.“